

УДК 947.64

МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА І ЯГО РОЛЯ Ў РАЗВІЦЦІ МАГІЛЁВА

**Пушкін Ігар Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт харчовых і хімічных тэхналогій,
г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь**

Ключавыя словы: Беларусь, Магілёў, Магдэбургскае права, самакіраванне, ратуша, герб.

Рэфэрат. Раскрыты працэсы стварэння і дзейнасці органаў мясцовага самакіравання ў часы надання Магілёву Магдэбургскага права. Зроблена выснова, што гісторыя гарадоў Беларусі сведчыць аб існаванні ў XIV–XVIII стст. высокаарганізаванай сістэмы самакіравання і глыбокіх дэмакратычных традыцыяў, дзякуючы якім былі вялікія дасягненні ў эканоміцы і культуры.

На працягу XVI–XVIII стст. у Магілёве пражывала каля 10–17 тыс. чалавек. Горад быў буйным гандлёвым і рамесным цэнтрам. У канцы XVI–пач. XVII стст. налічвалася рамеснікаў больш за 80 розных спецыяльнасцей, каля 400 крам. Большасць рамеснікаў аб'ядноўвалася ў цэхі, а купцы ў гільдыі. Магілёўскія купцы падтрымлівалі сувязь больш чым з 60 гарадамі розных краін. У Магілёве сфарміраваліся свае архітэктурныя і мастацкія традыцыі, горад стаў адным з цэнтраў кнігадрукавання ў Беларусі. У Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў на тэрыторыі Беларусі існавала адзіная праваслаўная епархія з цэнтрам у Магілёве. Усё гэта дзякуючы сістэме Магдэбургскага самакіравання.

20 лютага 1561 г. Магілёву, паводле ўстаўнай граматы караля Польшчы і Вялікага князя літоўскага Сігізмунда II Аўгуста, было дадзена права на абмежаванае самакіраванне – войтаўства, згодна з якім гараджане вызваліліся ад нясення аднолькавых з сялянамі воласці павіннасцей, але заставаліся залежнымі ад замкавай адміністрацыі. Неаднаразова гараджане звярталіся да вялікага князя са скаргамі на старостаў і іншых службовых асоб і з просьбамі аб дазvole гораду неабмежаванага самакіравання.

28 студзеня 1577 г. кароль Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў Стэфан Баторый выдаў Магілёву прывілей на Магдэбургскае права. Магілёў атрымаў герб і дазвол на пабудову ратушы.

Знешне прывілей на Магдэбургскае права ўяўляў сабой аркуш пергаменту памерам ад 20–70 см у вышыню і ад 30 да 100 см у шырыню, па якім пазёмна пісаўся тэкст, дзе агаворваліся дараваныя месцу ільготы, правы і абавязкі. Часта аркуш па краях аздабляўся раслінным арнамантам, у цэнтры яго падаваўся малюнак герба. Пачынаўся прывілей з імя і тытула таго правіцеля, які надаваў яго, і канчаўся датай надання, подпісам караля-вялікага князя і пісара канцылярыі і замацоўваўся, часцей,

сярэдній пячаткай Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Прывілеі былі двух відаў: першапачатковы (фундацыйны) і канфірмацыйны (пацвярджальны). Апошні гарады атрымлівалі пры прыходзе на прастол новага Караля і Вялікага князя. Прывілей выдаваўся гарадскім уладам і захоўваўся ў адпаведных службовых асобаў. Такі ж самы тэкст заносіўся ў кнігі дзяржаўнага архіва (Метрыка ВКЛ). Прывілеі Магілёва за 1577, 1588, 1589, 1633, 1649, 1661, 1676, 1679 гг. захоўваюцца ў сховішчы Пецярбургскага Аддзялення інстытута гісторыі АН Расіі.

Пасля атрымання Магдэбургскага права ў Магілёве быў створаны выбарчы орган самакіравання – магістрат (рада), які ведаў адміністрацыйнымі, гаспадарчымі, фінансавымі, паліцэйскімі і судовымі справамі горада, быў распарадчым, выканаўчым і судовым органам. Месцам знаходжання магістрата (рады) ў гарадах былі спецыяльна пабудаваныя для гэтай мэты будынкі – Ратушы.

Магістрату падпарадкоўваліся ўсе жыхары горада, за выключэннем тых, хто жыў у юрыдыках (адміністрацыйна адасобленыя часткі горада, што былі пад уладай феадала, царквы або манастыра і на якія не пашыралася адміністрацыйная ўлада магістрата). Першапачаткова Магілёўскім магістратам кіравалі прызначаныя Вялікім князем з мясцовых магнатаў войт і 2 выбарныя з гараджан бурмістры. З ліку гараджан выбіраліся 2 радцы (дарадчыкі) і 4 лаўнікі (прысяжныя засядацелі). Магістрат складаўся з рады, што ажыццяўляла функцыі гарадской улады і суда па маёмасных і грамадзянскіх справах, займалася зборам падаткаў, кантралявала гандаль, дзейнасць рамесных цэхаў, і лавы, якая была судовым органам па крымінальных справах. Да 1654 г. пасада Магілёўскага войта была пажыццёвай. Ён атрымліваў 1/3 гарадскіх даходаў ад штрафаў, у гарадскіх уладаннях яму адводзіліся вызваленыя ад падаткаў 2 валокі (каля 43 га) зямлі, дом, сядзібны ўчастак з агародам, сенакос. Да 1636 г. Магілёўскі магістрат выбіраўся на 2 гады. Выбары праходзілі на агульным сходзе гараджан, дзе адначасова выбіраліся два поўныя склады рады, кожны з якіх пасля прынясення прысягі войту кіраваў горадам на працягу года.

Перадача паўнамоцтваў аднаго складу рады іншаму адбывалася ва ўрачыстых абставінах на агульным сходзе ўсіх членаў магістрата. Службовыя асобы, што здавалі паўнамоцтвы, рабілі справаздачу аб фінансавай дзейнасці. Рада, якая прымала справы, называлася «рочнай». Для вырашэння найбольш важных пытанняў «рочная» і старая рады аб'ядноўваліся. Члены былога складу магістрата прыцягваліся да выканання абавязкаў службовых асоб «рочнай» рады, што адсутнічалі. У магістрат, як правіла, выбіраліся найбольш уплывовыя гараджане (прадстаўнікі гарадскога купецтва, цэхмістры, заможныя майстры). Некаторыя з іх займалі гэтыя пасады на працягу некалькіх гадоў. Замацаванне вышэйшых пасадаў за вузкім колам асоб калі-нікалі прыводзіла да злоўжыванняў з боку вярхоў магістрата. У 1580 г. пры магістраце быў створаны кантрольна-дарадчы орган з 12 «паспалітых», якія выбіраліся з ліку гараджан ратушняй юрысдыкцыі і сачылі за правільнасцю выкарыстання бюджэту горада.

У 1588 г. пад уплывам гарадской абшчыны паўнамоцтвы «паспалітых» былі пашыраны, яны атрымалі права дарадчага голасу на выбарах службовых асоб абодвух складаў магістрата, на іх ускладаліся абавязкі «справоватъ и заведоватъ» усімі

гарадскімі даходамі, весці строгі ўлік фінансавых спраў у сваіх спецыяльных ведамасцях і інш. Былі ўведзены пасады 4 «шафаров» (скарбнікаў) – 2 ад рады і 2 ад «паспалітых». Без удзелу апошніх магістрат не меў права прымаць рашэнні па фінансавых пытаннях. У 1589 г. гараджане дабіліся права выбіраць лентвойта (намеснік войта, спачатку прызначаўся войтам і ў яго адсутнасць меў законную ўладу ў горадзе) і заключылі пагадненне аб адмове войта ад свайго суда (у якасці кампенсацыі магістрат абавязаўся пажыццёва выплачваць яму 130 коп літоўскіх грошай, за войтам захавалася права адмены рашэння магістрацкага суда, а каб змяніць рашэнне войта, можна было апеляваць толькі да вярхоўнай улады).

Унутрыпалітычнае жыццё Магілёва ў канцы XVI – 1-й палове XVII стст. напоўнена вострай барацьбой гараджан супраць магістрату, уладаў. За што горад праславіўся як «краіна бунтаў». Увайшлі ў гісторыю Беларусі гарадскія паўстанні ў Магілёве ў 1606–10, 1636, 1638 гг.

У другой палове XVII–XVIII стст. адбыліся змены ў структуры гарадской рады, выбарчай сістэме і ў прынцыпах кіравання горадам. Войт, як і ўся рада, выбіраўся штогод з ліку службовых асоб, што ўваходзілі ў склад пяці змен магістрата (бурмістраў, радцаў і лаўнікаў). Пасада лентвойта была ліквідавана. Палавіна членаў магістрата ў абавязковым парадку павінна была быць каталіцкага веравызнання. У гарадскім самакіраванні павялічылася роля сесіі «радных і поспалітых». Сесія была распарадчым органам і займалася пытаннямі гаспадарчага, фінансавага і грамадска-палітычнага жыцця горада, прымала рашэнні, выкананне якіх было абавязкам дзеючага («рочнага») магістрата.

3 18 жніўня 1636 года выбары рады (магістрата) праходзілі 20 снежня кожнага года. За тры дні, 17-га, магістрат шырока абвешчаў гараджан спецыяльнай пастановай (універсалам) аб выбарах. На наступны дзень у ратушы збіраліся мяшчане і выбіралі па 12 лепшых «мужей» ад купцоў і цэховых рамеснікаў. 20 снежня ўсе абраныя «мужы» з'яўляліся на сесію магістрата, дзе выбіраліся 12 «паспалітых» (па 6 ад купцоў і рамеснікаў). 12 паспалітых разам са старою радай выбіралі новую раду, якая будзе кіраваць горадам. На сесіі магістрата выбіраліся адразу 5 змен «паспалітых» і 5 змен рады. Кожная змена паспалітых і рады кіравала горадам на працягу года, перадаючы у яго канцы свае паўнамоцтвы наступнай. Кожная рада прыносіла прысягу.

Перадача ўлады праходзіла ва ўрачыстых абставінах і ў прысутнасці ўсіх змен магістрата. Стары склад рады рабіў фінансавую справаздачу за год, перадаваў справы, ключы ад касы магістрата, пячатку новаму складу рады. Гэты дзень з'яўляўся святочным днём для жыхароў горада. Як бачна, выбары праводзіліся раз у 5 гадоў, але склад магістрата мяняўся штогод.

Гарадская рада (магістрат) кіравала горадам. На пасяджэннях рады разглядаліся пытанні і выносіліся пастановы аб парадку падаткаабкладання насельніцтва і грашовых збораў, аб перадачы ў арэнду гарадскіх уладанняў. Рабіліся запісы ў актавую кнігу аб продажы, завяшчаннях, зацвярджаліся цэхмістры, цэховыя пастановы, гандлёвыя і крэдытныя ўгоды. На чарговыя (кожны чацвер штотыднёва а 18 гадзіне) і пазачарговыя пасяджэнні павінны былі з'яўляцца ўсе члены новай і старой рады,

паспалітыя, сотнікі, калі-нікалі дзесятнікі, а таксама ўсе пасадавыя асобы, якія загадзя апавяшчаліся праз слугу «мескага». Паспалітыя сачылі, каб не было злоўжыванняў з боку пасадавых асоб. Яны кантралявалі правільнае выкарыстоўванне гарадскіх сродкаў, выбіралі раду, клапаціліся аб росце дабрабыту горада. Без іх згоды магістрат не мог прыняць ніводнага рашэння ці пастановы. Рада (магістрат) перыядычна рабіла справаздачу перад імі за расход гарадскіх сродкаў. Шафары (ці казначэй) выбіраліся па 2 ад рады і паспалітых. Яны выдаткоўвалі гарадскія сродкі толькі па распараджэннях рады і паспалітых. У канцы года яны рабілі фінансавую справаздачу. Сотнікі выбіраліся гарадской абшчынай і былі замацаваны за вызначанай часткай горада, дзе мелі пэўныя паўнамоцтвы. На пасяджэннях рады разам з дзесятнікамі выступалі супраць злоўжыванняў, парушэнняў радай устаноўленага парадку. Выказвалі думкі гараджан аб падатках, прызначэнні пасадавых асоб. У сувязі з тым, што яны выступалі ад імя гарадской абшчыны, да іх уважліва прыслухоўваліся.

На штотыднёвых пасяджэннях мелі права прысутнічаць цэхмістры (кіраўнікі рамесных цэхаў), якія прымалі ўдзел у абмяркаванні розных пытанняў. Без іх не маглі выносіць пастановы па грашовых зборах.

У XVIII ст. грамадска-палітычнае жыццё Магілёва таксама было запоўнена барацьбой гараджан супраць падатковага і павіннаснага ўціску, беззаконняў і самавольстваў магістрата пры размеркаванні і зборы падаткаў, злоўжыванняў уладаў. У 1742 г. і 1744 г. гараджане Магілёва не заплацілі належнай сумы грашовага збору, адмовіліся яго ўносіць, а таксама падпарадкоўвацца гарадской радзе. Магістрат прыняў жорсткія меры ў адносінах да найбольш актыўных арганізатараў супраціўлення. Многія рамеснікі былі прыцягнуты да суда, а шэсць чалавек зняволены ў турму.

У 1577 г. Магілёў атрымаў свой першы герб: вежа сярэбраная (белая), на блакітным полі, упрыгожаным раслінным арнамантам. У 1661 г. горад атрымаў новы герб. Згодна з прывілеем, які, між іншым, ураўнаваў у правах наш горад са сталічным горадам Вільняй, на гэтым гербе – у блакітным полі тры срэбныя гарадскія вежы, у адчыненай сярэдняй браме – рыцар з узнятым мячом, а над ім герб – «Пагоня», які з'яўляўся і з'яўляецца гістарычным гербам для ўсёй Беларусі. З 2005 г. гэты герб зацверджаны ў якасці афіцыйнага герба горада Магілёва.

Пасля падзелу Рэчы Паспалітай і далучэння ўсходнебеларускіх земляў да Расійскай імперыі Магілёў у 1781 г. атрымаў новы герб. Але ў дакументах тых часоў пазначана, што гораду дадзены «стары герб» – узброены коннік у чырвоным полі. Калі ў гербе горада, атрыманым у 1661 г. выява «Пагоні» была толькі адным з элементаў, дык у той час яна стала дамінуючай. Герб уяўляў сабою тарчу (шчыт), у верхняй палове якога была палова расійскага герба – двухгаловы арол з каронаю, а ў ніжняй на чырвоным полі – белы вершнік з узнятым мячом у руцэ. Гербы Магілёва з'яўляюцца помнікамі мінуўшчыны і адлюстроўваюць цікавыя старонкі гісторыі горада.

Магдэбургскае права было скасавана паводле ўказаў Кацярыны II у Магілёўскай губерні ў лістападзе 1775 г. У часы Магдэбургскага права ў Магілёве назіралася інтэнсіўнае асваенне прылеглых да замка тэрыторый, узнікненне новых пасадаў, колькасны і якасны рост гарадской забудовы. На землях Магілёўшчыны вельмі

часта Магдэбургскае права надавалася за гераізм і адданасць краіне. На вялікі жаль сучасныя жыхары Беларусі, асабліва гарадоў, не ўсведамляюць цалкам вялікае значэнне гэтай падзеі. А менавіта з гэтага трэба пачынаць гісторыю любога горада.

У сучасных населенных пунктах, дзе існуюць традыцыі магдэбургскага самакіравання неабходна штогод ладзіць агульнагарадское свята з нагоды надання ім Магдэбургскага права. Павінна каб у іх былі Ратушная плошча, у перспектыве адбудаваны будынкі Ратуш. Варта каб з'явіліся вуліцы Магдэбургская і помнікі асобам, якія давалі права на самакіраванне.

Гісторыя гарадоў нашай краіны сведчыць аб існаванні ў XIV–XVIII стст. высокаарганізаванай сістэмы самакіравання і глыбокіх дэмакратычных традыцыяў у Беларусі. Вынікам гэтага былі вялікія дасягненні як у галіне эканомікі, так і культуры.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Агееў, А. Р., Трусаў, А. А. Магілёўская ратуша. Гістарычны лёс і адраджэнне. 2-е выд. папр. і дап. – Магілёў, 2010. – 160 с.
2. Ад Магдэбургскага права да сучаснага самакіравання: зборнік навуковых матэрыялаў / уклад., аўт. прадмовы І. А. Пушкін, А. Р. Агееў. – Магілёў, 2017. – 184 с.
3. Барысенка М. С. Магілёўшчына – мой любы Прыдняпроўскі край. Зборнік экскурсій. Магілёў, – 2004. – 192 с.
4. Даніленка, С. Семантыка магдэбургскіх гербаў Магілёва / Магілёў: Старонкі гісторыі Магілёва, – 1998. – С. 17–26.
5. Доўнар, А. Барацьба магілёўскіх мяшчан за аб'яднанне войтаўска-лаўніцкага і бурмістраўска-радзецкага суда Магілёва (па даным 1633–1636 гг.) // Ад Магдэбургскага права да сучаснага самакіравання: зборнік навуковых матэрыялаў / уклад., аўт. прадмовы І. А. Пушкін, А. Р. Агееў. – Магілёў, 2017. – С. 52–59.
6. Записки игумена Ореста // Археографический сборник документов, относящийся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, – 1867. – Т. 2. – С. I–CII.
7. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Витебск, 1877. – Вып. 8. – 530 с.
8. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Витебск, 1878. – Вып. 9. – 546 с.
9. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Витебск, 1879. – Вып. 10. – 544 с.
10. Магдэбургскае права на Магілёўшчыне: зборнік матэрыялаў / уклад., аўт. прадмовы І. А. Пушкін, А. Р. Агееў. – Магілёў, 2015. – 111 с.
11. Магілёўская хроніка Трафіма Сурты і Юрыя Трубніцкага // Беларускія летапісы і хронікі. Мінск, 1997. – С. 281–390.
12. Марзалюк, І. А. Магілёў у XII – XVIII стст. Людзі і рэчы. Магілёў – Мінск, 1998. – 260 с.
13. Мелешко, В. И. Могилев в XVI – середине XVII вв. – Минск, 1988. – 264 с.
14. Опыт описания Могилевской Губернии. – Могилев, 1882. – Т. 1. – 782 с.
15. Прывилей г. Магилеву на Майдеборскае права (1577 г.) // Магдебургское право

в Могилёве: 427 лет. – Могилев, – 2004. – С. 63–66.

16. Пушкін, І. А. Магдэбургскія гарады Магілёўшчыны: традыцыі і сучаснасць // Актуальныя праблемы істочніковедення : матэрыялы IV Міжнароднай навучна-практычнай канферэнцыі к 420-летію даравання гораду Віцебску магдэбургскага права, Віцебск, 20–21 апреля 2017 г. / Віцеб. гос. ун-т ; редкол.: А. Н. Дулов і М. Ф. Румянцова (отв. ред.) [і др.]. – Віцебск, 2017. – С. 359–361.

17. Сидоренко Б. И. Древний Могилёв: Очерки истории города в XIV–XVII вв. Минск, 1997. – 127 с.

18. Хроника белорусского города Могилева. – Москва, 1887. – 142 с.

19. Цітоў А. Вольныя беларускія месцы (самакіраванне ў нашых гарадох XIV–XVIII стст.). – Мінск, 1996. – 36 с.

20. Цітоў А. Геральдыка Беларусі. – Мінск, 2007. – 128 с.

УДК 930.1:911.375.5

ФЕНОМЕН ГОРОДА КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ

**Ростовская Ольга Михайловна, кандидат философских наук, доцент,
заведующий кафедрой философии и социальных наук
ВГУ имени П.М. Машерова,
г. Витебск, Республика Беларусь**

Ключевые слова: город, коллективная историческая индивидуальность, коллективная историческая память, городской ландшафт, место памяти.

Реферат. Данная статья призвана акцентировать внимание на философско-историческом и психоисторическом ракурсах интерпретации феномена города. Обозначены основные аспекты, исходные положения, применимые для исследования и постижения сущности города как конкретного исторического, социального, психологического образования.

Город – сложный, многозначный феномен, который является объектом сосредоточения индивидуальной и общественной жизнедеятельности; местом осуществления процессов социокультурной динамики; многогранным и чрезвычайно интересным предметом исследования для разных наук. Философ, историк, социолог, лингвист, этнограф, культуролог, искусствовед определяют для себя конкретный ракурс изучения определенной области и проблематики прошлого либо настоящего бытия города.

Цель данной работы – обозначить базовые аспекты исследования феномена города в философско-историческом и психоисторическом ракурсах.

Во-первых, город есть реальность, характеризующаяся организованностью